

ISLOM HUQUQIDA SUD TIZIMI

Fayzullayeva Shahlo Jumaniyoz qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti o'qituvchisi

shakhlofayzullayeva777@gmail.com;

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10002957>

ARTICLE INFO

Received: 06th Oktober 2023

Accepted: 13th Oktober 2023

Online: 14th Oktober 2023

KEY WORDS

Islom huquqi; Sud tizimi;
Shariat; Yurisprudensiya;
Huquqiy nizolar.

ABSTRACT

Ushbu maqola islom huquqidagi sud tizimining murakkab asoslarini o'rganib, uning tarixiy evolyutsiyasi, hozirgi zamondagi ahamiyati va amaliy tatbiqini yoritib beradi. Islom huquqshunosligida diniy va huquqiy unsurlarning o'ziga xos uyg'unligiga e'tibor qaratgan holda, u sud tizimining asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, sudyalar, tartiblar va huquq manbalarini o'rganadi. Musulmon dunyosidagi turli talqin va amaliyotlarni o'rganib chiqqan holda, ushbu tadqiqot islom jamiyatlarida huquqiy nizolarni hal qilish va adolatni ta'minlashda sud tizimining roli haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi.

KIRISH

Ko'pincha shariat yoki islom huquqshunosligi deb ataladigan islom huquqidagi sud tizimi musulmon dunyosining ko'p joylarida boshqaruv, adolat va jamiyat birdamligining poydevori bo'lib turadi. Uning kelib chiqishi islomning dastlabki kunlariga borib taqaladi, e'tiqodning o'zi bilan birga rivojlanib, turli madaniyatlar va kontekstlarga moslashib, ko'plab huquqiy va axloqiy masalalarni hal qiladi. Islom huquqidagi sud tizimi murakkab va ko'p qirrali tuzilma bo'lib, diniy, madaniy va tarixiy jihatlar bilan chuqur bog'langan. Ko'pchilik musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda huquqiy tizimlarning muhim xususiyati bo'lib qolayotganligi sababli, ushbu maqola ushbu tizimning murakkab ishlarini o'rganadi, uning tarixiy asoslarini, zamonaviy dolzarbligini va uning qiyinchiliklari va kuchli tomonlarini ta'kidlaydigan turli xil fikrlarni o'rganadi.

Islom huquqidagi sud tizimini tadqiq qilishda biz uning tarixiy rivojlanishini, tarkibiy qismlarini, asosiy ishtirokchilarining rolini va u xizmat qilayotgan jamiyatlarga ta'sirini ochib berish uchun yozamiz. Shuningdek, biz butun dunyo bo'ylab musulmon jamoalarining o'zgaruvchan ehtiyojlari va umidlariga javoban tizim boshdan kechirgan munozaralar va moslashuvlarni ko'rib chiqamiz. Ushbu maqola islom huquqidagi sud tizimini keng qamrovli tushunishga harakat qiladi, aksariyat musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda va undan tashqarida din va adolatning "kesishishi" haqida tushuncha beradi.

ASOSIY QISM

Ko'pincha shariat yoki islom huquqshunosligi deb ataladigan islom huquqidagi sud tizimi murakkab va ko'p qirrali asos bo'lib, aksariyat musulmonlar yashaydigan mamlakatlarning huquqiy, ijtimoiy va axloqiy boshqaruvida muhim rol o'ynaydi. Bu musulmon dunyosining tarixiy, madaniy va diniy an'analarida chuqur ildiz otgan tizimdir.

Islom huquqidagi sud tizimini tushunish uchun uning tarixiy kontekstini qadrlash juda muhimdir. Islom huquqshunosligi 7-asrda Muhammad payg'ambar vafotidan so'ng paydo bo'ldi. Dastlab, rasmiylashtirilgan sud tizimi mavjud emas edi. Huquqiy masalalar ko'pincha jamoaning kelishuvi yoki mahalliy rahbar hukmi bilan hal qilingan. Biroq, islom imperiyasi kengayib, uning huquqiy ehtiyojlari ortib borgani sari, yanada uyushgan huquqiy tizimga ehtiyoj paydo bo'ldi. Islom huquqshunoslari (fiqhshunoslari) asosan ikkita asosiy manbadan: Hudoning kalomi hisoblanmish Qur'on va Muhammad payg'ambarning so'zlari va xatti-harakatlari to'plami bo'lgan Hadislardan kelib chiqib, islom huquqini kodefikatsiyalashtirish va sharhlashni boshladilar. Bu manbalar islom huquqshunosligining negizini tashkil etib, sud tizimining huquqiy asoslarini yaratdi.

Islom huquqidagi sud tizimi monolit emas; uning tuzilishi bir mamlakatdan boshqasiga sezilarli darajada farq qilishi mumkin, bu islom huquqini talqin qilish va qo'llashning xilma-xilligini aks ettiradi. Biroq, ba'zi umumiy elementlar ko'pchilik islom huquqiy tizimlarida mavjud:

- 1) **Qozi (kadi):** Qozi islom sudlarida markaziy shaxs hisoblanadi. Qozilar islom qonunlarini chuqur biladigan huquqshunos olimlardir. Ular ishlarga raislik qiladilar, huquqiy matnlarni sharhlaydilar va hukm chiqaradilar. Ulardan xolis bo'lishlari va adolatni ta'minlashlari kutiladi.
- 2) **Ierarxik tuzilma:** Islom sud tizimlari ko'pincha turli darajadagi sudlarga ega bo'lgan ierarxik tuzilishga ega. Eng quyi bosqichda mahalliy yoki tuman sudlari mavjud, yuqori darajadagi sudlar esa murakkabroq yoki muhim ishlarni ko'radi. Apellyatsiya quyi sudlardan yuqori sudlarga berilishi mumkin.
- 3) **Mutaxassislik:** Islom sudlari oila huquqi, jinoyat huquqi yoki tijorat huquqi kabi har xil turdagi ishlarni ko'rish uchun ixtisoslashgan bo'lishi mumkin. Bu ixtisoslashuv islom huquqini batafsilroq va nozikroq qo'llash imkonini beradi. Bu borada quyida yanada chuqurroq tahlil amalga oshiriladi.
- 4) **Shariat qonun manbai sifatida:** Qur'on va hadislardan olingan shariat islom sudlarida qonunning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, sudlar yangi huquqiy muammolarni hal qilish uchun konsensus (ijma) va analogik fikrlash (qiyos) ga murojaat qilishlari mumkin.

Islom huquqida sudlarning funksiyalar

Nizolarni hal qilish:	Islom huquqini talqin qilish
Islom sudlarining asosiy vazifalaridan biri nizolarni hal qilishdir. Bu fuqarolik nizolari, oilaviy masalalar (masalan, ajralish va meros) va jinoiy ishlarni o'z ichiga olgan keng doiradagi masalalarni o'z ichiga olishi mumkin.	Islom sudlari islom qonunlarini zamonaviy vaziyatlarga talqin qilish va qo'llashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Qozining islom huquqshunosligi bo'yicha tajribasi huquqiy tamoyillarni nozik va kontekstga xos tarzda qo'llash imkonini beradi.

Adolatni targ'ib qilish	Axloqni saqlash
Islom sudlari adolatni ta'minlash va barcha tomonlarga qonun ostida adolatli munosabatda bo'lishini ta'minlash bilan shug'ullanadi.	Islom sudlari jamiyatdagi axloqiy me'yorlarni, xususan, spirtli ichimliklar, qimor o'yinlari yoki jinsiy huquqbuzarliklarga qarshi qaratilgan ishlarni qo'llab-quvvatlashda ham rol o'ynashi mumkin.

Islom huquqidagi sud tizimi zamonaviy dunyoda ham dolzarbligicha qolmoqda. Aksariyat musulmonlar istiqomat qiladigan ko'plab mamlakatlarda shariat sudlari dunyoviy huquqiy tizimlar bilan birga ishlaydi. Ushbu sudlar nikoh, ajralish va meros kabi shaxsiy maqom masalalarini ko'rib chiqadi, bu esa shaxslarga o'z diniy e'tiqodlariga ko'ra o'z ishlarini ko'rib chiqishga imkon beradi. Bundan tashqari, islom sudlari ko'plab mamlakatlarda munozaralar va islohotlar mavzusi bo'lib kelgan. Ba'zilar zamonaviy me'yorlar va inson huquqlariga muvofiqroq bo'lishi uchun islom huquqini yanada ilg'or talqin qilish tarafdori, boshqalari esa an'anaviy talqinlarga qat'iy amal qilish tarafdori. Islom huquqidagi sud tizimi aksariyat musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda huquqiy, ijtimoiy va axloqiy landshaftning muhim tarkibiy qismidir. U asrlar davomida rivojlangan va turli musulmon jamoalarining o'zgaruvchan ehtiyojlari va umidlariga moslashishda davom etmoqda. Uning nizolarni hal etishda, islom qonunlarini talqin qilishda, adolatni targ'ib qilishda va axloqni saqlashda tutgan o'rni uning zamonaviy dunyoda doimiy ahamiyatini ta'kidlaydi.¹

Aksariyat musulmonlardan iborat bo'lgan ko'plab mamlakatlarda to'liq islom qonunlari (shuningdek, shariat deb ataladi) bilan boshqariladigan huquqiy tizimlar mavjud degan fikr bor. Bu kam sonli mamlakatlarda mavjud. Biroq, aksariyat musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda islom huquqining elementlarini umumiy huquq yoki fuqarolik qonunchiligi (masalan, O'zbekistonda ham qimor o'yinlari yoki tavakkalchilikka asoslangan boshqa o'yinlar ta'qiqlangan) ga o'z ichiga olgan aralash huquq tizimlari mavjud va boshqa k'plarida butunlay dunyoviy huquqiy rejimlar mavjud. Islomda uch xil huquq tizimi mavjud: klassik, aralash va dunyoviy.

Klassik islom huquqi modeliga amal qiluvchi davlatlar o'zlarining umumiy qonuni sifatida islom huquqini birlashtiradilar, to'liq yoki qisman islom huquqiy tamoyillariga asoslangan huquqiy kodekslarga ega bo'ladilar yoki tegishli munosabat tartibga solinmagan bo'lsa, islom qonunlariga murojaat qiladilar.

Ushbu modelga ergashadigan mamlakatlar qatoriga Saudiya Arabistoni, Eron va Maldiv orollari kiradi.

Davlat Qur'on va Sunnatdan olingan islom qonunlarini qabul qiladi. Ushbu milliy qonunlar kodifikatsiya qilinishi mumkin yoki bo'lmasligi mumkin, lekin odatda fuqarolik, jinoiy va shaxsiy holatga oid nizolarni tartibga soluvchi islom huquqiy tamoyillariga asoslanadi. Huquqiy qoidalar dunyoviy mamlakatlardagiga o'xshash bo'lishi mumkin, ayniqsa huquq, fan va texnologiyaning yangi sohalari uchun. Islom huquqi ham sudyalarning (hukmron

¹ Binder, L., 2023. Iran: political development in a changing society. Univ of California Press.

hukumat tomonidan yuridik ishlarni hal qilish vakolatiga ega) va islom huquqi olimlari tomonidan parallel ravishda talqin qilinishi mumkin.²

Saudiya Arabistonida islom huquqi mamlakatning umumiy qonuni sifatida bevosita amal qiladi. Saudiya Arabistonining huquqiy tizimi qirol tomonidan nazorat qilinadi, u oxirgi apellyatsiya sudi bo'lib xizmat qiladi va avf etish vakolatini amalga oshiradi. Sud tuzilmalarining ikki turi mavjud bo'lib, ularning har birida birinchi instantsiya, apellyatsiya va yakuniy apellyatsiya sudlari mavjud. Ulardan biri shariat sudi tizimi, ikkinchisi esa shikoyatlar bo'yicha kengashdir. Shikoyatlarni ko'rib chiqish kengashi tizimidagi sudlar ma'muriy ishlar, shuningdek hukumat tomonidan va unga qarshi qo'zg'atilgan ishlar bo'yicha yurisdiksiyaga ega. So'nggi yillarda Saudiya Arabistoni ko'plab islom qonunlari va qarorlarini qonunlar va qirollik farmoyishlariga kodlashtira boshladi. Tarixiy jihatdan ular kodlanmagan va sudylar ilmiy matnga tayangan. Islom qonunlariga ko'ra foizlar qat'iy man etilgan va Saudiya banklariga foiz olishlari mumkin emas. Garchi ba'zi islomiy mamlakatlardagi banklar "komissiya" yoki "xizmat to'lovi" deb ataladigan foizlarni olishsa ham, Saudiya Arabistonida bu operatsiyalar qonuniy emas. Sudlar va boshqa tribunallar foizlarni hech qanday shaklda belgilamaydi, ammo foizlar bo'yicha qoidalarni o'z ichiga olgan shartnomalar ajratilishi mumkin.

Eron rahbari, "oliy rahnamo"dan islom huquqshunosi bo'lishi talab qilinadi. U jamoatchilik tomonidan saylangan mansabdor shaxslardan iborat maslahat organi – Ekspertlar assambleyasi tomonidan rahbarlikka saylanadi. Oliy Rahbar sud boshqaruvini nazorat qiluvchi sud hokimiyati rahbarini tayinlaydi. Eronning huquqiy tizimi inkvizitor; sudlar kodlashtirilgan qonunlarni amalga oshiradi va qo'llaydi. Birinchi instantsiya sudlari fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo'linmalariga bo'lingan. Oraliq apellyatsiya sudlari va oliy sud mavjud. Ixtisoslashgan sudlar tarkibiga harbiy, ruhoniylar, ma'muriy va hakamlik sudlari kiradi. Inqilobiy sudlar milliy va xalqaro xavfsizlikka qarshi jinoyatlar, hukumatga qarshi fitnalar, josuslik, kontrabanda, narkotik moddalar va ayrim moliyaviy jinoyatlarni hal qiladi.³

Aralash tizimli davlatlar islom huquqini qonun hujjatlariga kiritadilar. Konstitutsiya qonunlarning islom tamoyillarini buzmasligini talab qilishi mumkin, lekin davlatda odat huquqi yoki musulmon bo'lmagan huquq tamoyillarini o'z ichiga olgan qonunlar ham bo'lishi mumkin.

Ushbu model qo'llanadigan mamlakatlarga quyidagilar kiradi: Misr, Iroq, Suriya, Afg'oniston, Nigeriya, Jazoir, Marokash, Indoneziya, Malayziya, Filippin (BARMM) va Mali.

Dunyoviy fuqarolik va jinoiy kodekslar islom qonunlarining ta'siri ostida bo'lishi yoki islom huquqiy tamoyillarini buzmaslik uchun ishlab chiqilishi mumkin. Shaxsiy holat qonunlari (meros, nikoh, ajralish va vasiylik masalalari) odatda islom qonunlari bilan tartibga solinadi. Ko'pgina aralash islomiy huquq tizimlari boshqa dinlarning, jumladan, xristian, yahudiy va Islomdagi turli konfessiyalarning diniy qonunlarini tan oladi. Islom huquqi ham

² Rasteh, M., Tavajohi, A. and Nemati, M., 2023. Comparison of the Components of the Public Hearing in the International Human Rights System and Iranian Criminal Proceeding System. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 10(20), pp.209-241.

³ Petoft, Arian, Mahmoud Abbasi, and Alireza Zali. "Loss of free will in the Iranian criminal justice system: Interdisciplinary analysis of law and neuroscience." *Social Neuroscience* (2023): 1-5.

sudyalar (hukmron hukumat tomonidan yuridik ishlarni hal qilish vakolatiga ega) va islom huquqi olimlari tomonidan parallel ravishda talqin qilinishi mumkin.

Malayziya federal tizimi dunyoviy umumiy huquqni, islom huquqini va odat huquqini o'z ichiga oladi. Islom qonunlari davlat tomonidan tartibga solinadi. Aksariyat shtatlarda shaxsiy maqom, oilaviy huquq va kichik jinoiy jinoyatlar (kichikroq jarima va uch yildan ortiq qamoq jazosi) bilan bog'liq ishlarni k'rib chiqish uchun musulmonlar ustidan yurisdiksiyaga ega bo'lgan islom qonuni ("Shariya") sudlari mavjud. Sharia sudlari musulmon bo'lmaganlar ustidan yurisdiksiyaga ega emas. Shariya sudlari yurisdiksiyaga ega bo'lgan fuqarolik ishlarida qonun federal sudlarga yurisdiksiyani amalga oshirishni taqiqlaydi. Ba'zi Malayziya shtatlarida federal dunyoviy sudlar va musulmon sudlar bilan birgalikda faoliyat yuritadigan odatiy sudlar mavjud.⁴

Huquqiy tizimi dunyoviy bo'lgan musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda, shuningdek, musulmonlar ozchilik bo'lgan mamlakatlarda fuqarolar oila qonunchiligi, shaxsiy mulk va turmush tarziga taalluqli masalalarda (masalan, namoz qoidalari, sadaqa berish) islom qonunlariga rioya qilishlari mumkin. Davlat esa, rasmiy ravishda islom huquqini o'z qonunlari yoki fiqhiga kiritmaydi. Tunis, Ozarbayjon, Albaniya va Senegal kabi dunyoviy huquqiy tizimga ega bo'lgan davlatlarda musulmonlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Asosan dunyoviy tuzumga ega bo'lgan musulmonlar yashaydigan mamlakatlarda diniy ishlar uchun mas'ul bo'lgan davlat idoralari yoki davlat lavozimlarini ma'lum diniy yoki etnik guruhlar egallashi mumkin bo'lgan vakolatlar bo'lishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, islom huquqidagi sud tizimi musulmon jamiyatida adolatni amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. U adolatni ta'minlash va nizolarni hal qilish uchun diniy tamoyillarni huquqiy tartib-qoidalar bilan birlashtiradi. Vositachilik, adolatli jarayon va mutanosib jazo kabi tamoyillarni qo'llab, islomiy qadriyatlarga asoslangan adolatli jamiyat qurishga intiladi. Islom huquqida sud tizimlari turli davlatlarda turlicha bo'lib, ular mamalakatning asosiy prinsplari, qonunlari asosida tashkil topgan.

References:

1. Younas, Ammar, Recent Policies, Regulations and Laws Related to Artificial Intelligence Across the Central Asia (August 1, 2020). Ai Mo Innovation Consultants, 2020, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3664983>
2. https://www.wto.org/english/news_e/news23_e/acc_14mar23_e.htm
3. Younas, Ammar. "Sustaining Innovative Economy in Fourth Industrial Revolution: A Whitepaper of Uzbek Centered Artificial Intelligence Policy (February 01, 2020)." Available at SSRN 3533410.
4. Шукурова, М. А. (2021). Анализ специальной лексики английского языка XVI века по аспектам терминологичности. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(2).

⁴ Shuaib, F.S., 2012. The Islamic legal system in Malaysia. Pac. Rim L. & Pol'y J., 21, p.85.

5. Younas, Ammar, and Kinza Fatima. "REGULATING NANOTECHNOLOGY TRANSFER IN DIGITALIZED CENTRAL ASIA." DEVELOPMENT ISSUES OF INNOVATIVE ECONOMY IN THE AGRICULTURAL SECTOR (2021): 744-746
6. Younas, Rehan, and Ammar Younas. "REDUCING YOUTH RADICALISM: STEMMING POLICY APPROCH THROUGH ENGINEERING EDUCATION." International Scientific and Practical Conference World science. Vol. 4. No. 6. ROST, 2017.
7. Askarovna, S. M. (2021, March). Comparative investigation on the semantic meaning of some terms of ethics of the XVI-XVII centuries. In E-Conference Globe (pp. 285-287).
8. Younas, Ammar, et al. "Overview of big data and cloud computing laws, regulations and policies in central Asia." Regulations and Policies in Central Asia (August 12, 2020) (2020).
9. Younas, Ammar. "Finding a consensus between philosophy of applied and social sciences: A case of biology of human rights." JournalNX A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. ISSN 2581-4230 (2020): 62-75.
10. Юнас, Аммар, Аминжон Каландаров, and Мухаммад Али Турдиалиев. "Legal progress of e-commerce legislation in Central Asia during the COVID-19 period." Общество и инновации 2.6 (2021): 170-176.
11. Shukurova, M. A. (2017). Useful strategies in teaching grammar in english language classes. Міжнародний науковий журнал Інтернаука, (1 (1)), 146-148.
12. Younas, Ammar and Chynarbekovna, Tegizbekova Zhyldyz, Harmonizing Law and Innovations in Nanomedicine, Artificial Intelligence (AI) and Biomedical Robotics: A Central Asian Perspective (October 31, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3722658> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3722658>